

Панфілова Г. Б. Динаміка Я-концепції студентів різних спеціальностей в ускладнених життєвих ситуаціях / Г. Б. Панфілова // Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. – К. : НУОУ, 2013. – Вип. № 4 (35). – С. 251–255.

УДК: 159. 923.2

Панфілова Г.Б.,

канд. психол. н., доц. каф.

митної ідентифікації культурних цінностей

та гуманітарної підготовки

Академії митної служби України

(м. Дніпропетровськ)

ДИНАМІКА Я-КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТІВ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УСКЛАДНЕНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

У статті представлені результати дослідження динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях на прикладі екзаменаційної сесії. Визначені основні особливості динаміки самовідношення, самооцінки, самоописів, сприйняття себе в часі і просторі життєвих подій, самооцінки невротичних проявів в структурі Я-концепції студентів в ускладненій життєвій ситуації.

Ключові слова: Я-концепція, самовідношення, особистість, ускладнена життєва ситуація, психологічна автобіографія, екзаменаційна сесія.

Г.Б. Панфилова

Динамика Я-концепции студентов разных специальностей в усложненных жизненных ситуациях

В статье представлены результаты исследования динамики Я-концепции студентов в усложненных жизненных ситуациях на примере экзаменационной сессии. Определены основные особенности динамики самоотношения, самооценки, самоописаний, восприятия себя во времени и пространстве жизненных событий, самооценки невротических проявлений в структуре Я-концепции студентов в усложненной жизненной ситуации.

Ключевые слова: Я-концепция, самоотношение, личность, усложненная жизненная ситуация, психологическая автобиография, экзаменационная сессия.

G. B. Panfilova

The dynamics of the I-conception of the students of different specialties in complicated everyday situations

In article results of research of dynamics of the I-conception of the students in complicated everyday situations by the example of examinations. The basic features of the dynamics of the I-conception of students of different sex, age, efficiency in study and acquired specialities in a complicated everyday situation are defined. A usual type of the complicated situation in the student's age is an examination session. The dynamic and stable aspects of the I-conception in the complicated situation are defined. The system structure of the I-conception consists of three factors such as self-attitude, factor of pessimism and factor of optimism. Three types of self-attitude and four types of self-esteem of students in complicated situations are identified. In the article the results of research of transformation of psychological autobiography of students are presented in complicated everyday situations by the example of examinations. The basic features of dynamics of psychological autobiography of students of different sex, age, efficiency in study and acquired specialities in a complicated everyday situation are defined.

Keywords: I-conception, personality, complicated everyday situation, psychological autobiography, examinations.

Постановка проблеми. Динамічні зміни соціальної та економічної ситуації в нашій країні призводять до необхідності перегляду основних освітніх положень, в першу чергу в системі вищої освіти, з метою забезпечення держави висококваліфікованими фахівцями. Прийняті Україною стандарти та принципи забезпечення якості вищої освіти в загальноєвропейському освітньому просторі значно підвищили вимоги як до професійних, так і до особистісних якостей майбутніх фахівців. Зростання обсягу самостійної та дослідницької діяльності вимагає від студентів не тільки високого рівня розвитку таких особистісних рис, як самостійність, відповідальність, вимогливість до себе та результатів своєї діяльності, а й сформованого уявлення про себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній науці проблема Я-концепції вивчається в контексті психології особистості, пов'язана з вивченням самооцінки, самовідношення, рівнем домагань, сприйняття іншої людини, статевої ролі особистості, соціально-психічної та психофізіологічної адаптації, в концепціях свідомого, несвідомого, змінених станів свідомості, творчих процесів. Ряд наукових робіт присвячено вивченню впливу стресових ситуацій, екзаменаційної сесії на діяльність та вегетативні стани студентів. Зростання числа складних ситуацій обумовлює необхідність надання відповідної психологічної допомоги [2],[5],[6]. Особливе значення в процесі підтримки психологічного благополуччя людини в складних життєвих ситуаціях має уявлення людини про себе, її Я-концепція [1],[3],[4].

Однак проблема змін Я-концепції студентів в період екзаменаційної сесії вивчена недостатньо.

Мета статті – визначити особливості динаміки Я-концепції студентів різних спеціальностей в ускладнених життєвих ситуаціях (на прикладі екзаменаційної сесії).

Дослідження проводилось зі студентами і курсантами першого і четвертого курсів технічного та юридичного факультетів АМСУ (всього 264 особи 17–24 років).

Екзаменаційна сесія розглядається нами як приклад ускладненої життєвої ситуації в студентському віці. На першому етапі ускладненої життєвої ситуації вивчались особливості Я-концепції студентів у нормальних умовах, задовго до екзаменаційної сесії, на початку навчального року; на другому етапі – безпосередньо перед першим іспитом екзаменаційної сесії; на третьому етапі – одразу після останнього іспиту екзаменаційної сесії; на четвертому етапі – у звичайних умовах на початку наступного навчального семестру.

У дослідженні використовувався такий комплекс психодіагностичних методик: 1) методика дослідження самоставлення С. Р. Пантилєєва; 2) методика визначення самооцінки Дембо–Рубінштейн (модифікований варіант); 3) проєктивна методика «Хто Я?» для виявлення ідентифікацій 4) методика Л. І. Вассермана для діагностики суб'єктивної оцінки

невротичних проявів; 5) методика «Психологічна автобіографія» Л. Ф. Бурлачука, О. Ю. Коржової для вивчення кількості та суб'єктивної значущості минулих і майбутніх, радісних і сумних подій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях пов'язана зі спеціальністю, яку студенти здобувають у вищому навчальному закладі. Далі ми проаналізуємо, як змінюється Я-концепція студентів в ускладнених життєвих ситуаціях залежно від спеціальності, яку вони здобувають, у таких аспектах: у самостваленні, в самооцінці, ідентифікації, сприйнятті себе в часі і просторі життєвих подій, суб'єктивній оцінці невротичних проявів.

У самостваленні студентів різних спеціальностей (юридична і технічна спеціалізації) залежно від етапу розвитку ускладненої ситуації відбуваються зміни, відображені в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка самоствалення студентів в ускладнених життєвих ситуаціях залежно від набутої спеціальності

Характеристики	F	p	1. Нормальні умови до сесії		2. Перед першим іспитом		3. Після останнього іспиту		4. Нормальні умови після сесії	
			Юридичний	Технічний	Юридичний	Технічний	Юридичний	Технічний	Юридичний	Технічний
Відкритість	1,68	0,1104	5,8	5,9	6,0	6,1	6,0	6,2	5,6	6,0
Самовпевненість	2,76*	0,0076	6,7	6,6	7,1	7,4	7,0	7,3	6,7	7,3
Самокерування	3,84*	0,0004	6,2	6,1	6,5	6,9	6,3	6,7	5,9	6,7
Відображене самоствалення	2,52*	0,0145	6,2	6,2	6,5	6,7	6,7	6,6	5,8	6,8
Самоцінність	1,88	0,0697	7,1	6,7	7,1	7,1	7,5	7,4	6,8	7,2
Самоприйняття	1,67	0,1135	6,4	6,5	6,2	6,7	6,6	6,5	6,1	6,8
Самоприв'язаність	2,34*	0,0226	5,9	6,3	6,0	6,3	6,1	6,3	5,5	6,5
Внутрішня конфліктність	3,36*	0,0015	4,8	5,2	4,8	4,9	4,7	4,9	4,1	4,4
Самозвинувачення	1,18	0,3104	5,2	5,0	4,7	4,9	4,9	5,2	4,5	4,8

Примітка: * $p \leq 0,05$

У самостваленні студентів юридичного і технічного факультетів є такі відмінності.

Щасливий	2,01	0,0518	70,2	68,8	66,7	64,4	71,1	73,1	71,9	71,5
Здоровий	1,50	0,1653	70,4	70,4	66,1	70,5	68,7	73,1	71,9	73,0
Вродливий	0,95	0,4638	67,9	66,3	65,8	68,4	68,2	68,8	71,2	71,5
Успішний	2,52*	0,0145	63,0	64,5	62,3	66,2	67,1	69,9	68,3	71,1
Упевнений	1,72	0,1012	66,9	70,1	65,3	66,1	69,1	72,5	70,2	73,1
Розумний	1,28	0,2568	68,5	68,2	67,1	68,3	72,1	70,9	72,0	72,6

Примітка: * $p \leq 0,05$

Студенти технічного факультету мають більш високі показники самооцінки за характеристикою «щасливий» ($F = 2,01$; $p = 0,0518$) на 3 етапі – відразу після іспитів; також вищі показники у студентів технічного факультету за характеристикою «здоровий» ($F = 1,50$; $p = 0,1653$) та «вродливий» ($F = 0,95$; $p = 0,4638$) на всіх етапах, окрім 1 – нормальних умов до сесії; «успішніші» ($F = 2,52$; $p = 0,0145$) і «впевненіші» ($F = 1,72$; $p = 0,1012$) на всіх етапах складної ситуації.

Студенти юридичного факультету мають більш високі показники самооцінки за характеристикою «щасливий» ($F = 2,01$; $p = 0,0518$) на 1 і 2 етапах – у нормальних умовах до сесії і безпосередньо перед іспитами; за характеристикою «розумний» ($F = 1,28$; $p = 0,2568$) на 3 етапі – відразу після іспитів.

Відмінності між ідентифікаціями студентів юридичного і технічного факультетів нечисленні. Зокрема, сімейна ідентифікація у студентів юридичного факультету менш виражена, її частка складає 12 %, а у студентів технічного факультету – 22 %. Статова ідентифікація має зворотну закономірність: її вираженість у студентів юридичного факультету вища і складає 17 %, у той час, як у студентів технічного факультету – 9 %.

У нормальних умовах у студентів юридичного факультету частка сімейної ідентичності складає 12 % до сесії і 14 % після неї, проте в екзаменаційний період відбувається її посилення до 22 % перед іспитами і 18 % безпосередньо після ($\chi^2 = 10,31$; $p = 0,0161$).

Під впливом сесії у студентів технічного факультету не відбувається значущих змін в особистісній ідентифікації.

У самоописах фактично не спостерігається відмінностей між студентами юридичного і технічного факультетів.

У студентів юридичного факультету частка особистісних якостей у самохарактеристиках напередодні іспитів зростає до 71 %, при цьому в решту періодів залишається на рівні 62–63 % ($\chi^2 = 45,13$; $p \leq 0,0001$). Самоопис через вираження особистісної позиції перебуває на рівні 12–15 % у досесійний період, у період безпосереднього після іспитів зростає до 24 % і

залишається на відносно високому рівні (20 %) в нормальних умовах після сесії ($\chi^2 = 29,67$; $p \leq 0,0001$). Самоопис через переваги в нормальних умовах до сесії перебуває на рівні 12 %, напередодні іспитів знижується до 8 % і залишається на рівні 7–9 % у подальші періоди ($\chi^2 = 44,74$; $p \leq 0,0001$). Опис себе через поведінкові особливості значно зменшується безпосередньо після сесії і в нормальних умовах після сесії ($\chi^2 = 28,5$; $p \leq 0,0001$)

Закономірності зміни самоопису студентів технічного факультету практично не відрізняються від самоописів у студентів юридичного факультету. Частка самохарактеристик через особистісні якості підвищується напередодні іспитів до 68 %, але на решті етапів перебуває на рівні 63–65 % ($\chi^2 = 35,22$; $p \leq 0,0001$). Особистісна позиція, як самохарактеристика, до іспитів знаходиться на рівні 15–16 % і підвищується після іспитів до 18 %, а потім до 23 % ($\chi^2 = 14,85$; $p = 0,002$). Самохарактеристика за перевагами зменшується безпосередньо перед іспитом ($\chi^2 = 17,58$; $p = 0,0005$). Самохарактеристика через власні уміння і здібності має високу частку в нормальних умовах до сесії і відразу після неї (5 %), в решту періодів досить низька (2–3 %) ($\chi^2 = 17,49$; $p = 0,0006$). Характеристика через поведінкові особливості є достатньо рідкісною, але найбільші показники в нормальних умовах до сесії (4 %), потім відбувається зменшення її частки серед решти характеристик ($\chi^2 = 32,34$; $p \leq 0,0001$).

Суб'єктивна оцінка рівня невротичних проявів за етапами студентів юридичного і технічного факультетів має відмінності. Зміна невротизації на всіх етапах сесії у студентів технічного факультету відбувається поступово, невротизація знижується. У студентів юридичного факультету відбувається несподіване підвищення суб'єктивної оцінки невротизації на 3 етапі – відразу після сесії, а потім спостерігається зниження. На всіх етапах сесії у студентів юридичного факультету показники вищі, ніж у студентів технічного факультету, а безпосередньо після іспитів студенти юридичного факультету показують ще вищий рівень суб'єктивної оцінки невротизації ($F = 4,41$; $p = 0,0001$).

Спогади за етапами студентів юридичного і технічного факультетів мають свої відмінності. Зокрема, студенти технічного факультету безпосередньо перед іспитами указують більше минулих радісних подій ($F = 18,95$; $p \leq 0,0001$). Безпосередньо після іспиту у студентів юридичного факультету спостерігається більша кількість негативних спогадів минулого ($F = 9,74$; $p \leq 0,0001$). Більша кількість майбутніх радісних подій перед іспитами спостерігається у студентів технічного факультету ($F = 16,95$; $p \leq 0,0001$). Кількість майбутніх сумних подій незначно вища у студентів юридичного факультету в нормальних умовах до сесії і відразу після іспитів ($F = 4,75$; $p \leq 0,0001$). Загальна кількість радісних подій (минулого і в майбутньому) напередодні іспитів вища у студентів технічного факультету ($F = 25,03$; $p \leq 0,0001$). Загальна кількість сумних подій вища у студентів юридичного факультету безпосередньо після іспитів ($F = 9,37$; $p \leq 0,0001$).

Загальна кількість подій минулого вища у студентів юридичного факультету одразу після іспитів ($F = 25,08$; $p \leq 0,0001$).

Студенти технічного факультету порівняно зі студентами юридичного факультету вказують більшу кількість і вагу подій (окрім 3 етапу – відразу після іспитів); кількість і вагу минулих подій (окрім 3 етапу – відразу після іспитів); кількість майбутніх подій на 2 і 4 етапах – безпосередньо перед іспитами і в нормальних умовах після них, і вагу минулих подій (окрім 3 етапу – відразу після іспитів); кількість і вагу радісних подій (окрім 3 етапу – відразу після іспитів); кількість і вагу майбутніх радісних подій (окрім 3 етапу – відразу після іспитів).

Студенти юридичного факультету вказують більшу вагу сумних подій на всіх етапах розвитку ускладненої ситуації; більшу кількість сумних подій на 2 і 3 етапах, тобто в гострий період складної ситуації безпосередньо перед іспитами і відразу після них; більшу кількість і вагу минулих сумних подій на 2 і 3 етапах у гострий період; більшу кількість майбутніх сумних подій на 1 і 3 етапах і більшу вагу цих подій на всіх етапах, окрім 4 – нормальних умов після сесії. Студенти юридичного факультету на 3 етапі відразу після іспитів вказують більшу кількість і вагу подій усього, кількість і вагу майбутніх подій, вагу і кількість радісних подій, вагу і кількість майбутніх радісних подій, вагу минулих сумних подій.

Слід зазначити, що в статичних умовах поза складною ситуацією Я-концепція студентів юридичного і технічного факультетів різна. Так, юристи мають більш високі показники із самоцінності та самозвинувачення, а студенти технічного факультету відзначаються високими показниками з самоприв'язаності та внутрішньої конфліктності. За самооцінкою – юристи «щасливіші» і трохи «красивіші», а студенти технічного факультету «успішніші» і «впевненіші». Суб'єктивна оцінка невротичних проявів юристів вища, ніж у студентів технічної спеціальності. У психологічній автобіографії студенти технічної спеціальності продуктивніші й оптимістичніші: для них характерна більша кількість і вага подій, кількість і вага минулих, кількість майбутніх, кількість і вага радісних подій. Студенти юридичного факультету зазначають більшу кількість статевих ідентифікацій, а студенти технічного факультету – сімейних ідентифікацій.

У піковий період ускладненої ситуації (2 і 3 етапи) слід відзначити загальну тенденцію для представників двох факультетів із самоствавлення – спочатку зростають, а потім падають відвертість, самовпевненість, самокерування. Відображене самоствавлення спочатку зростає у студентів обох факультетів, а в кінці пікового періоду в юристів продовжує зростати, а у студентів технічного факультету трохи падає. Самоцінність юристів на початку пікового періоду не змінюється, а у студентів технічного факультету росте і досягає показників юристів у статичних умовах. Внутрішня конфліктність на початку пікового періоду у юристів не змінюється, а у студентів технічного факультету падає. Самозвинувачення юристів на початку пікового періоду падає, а у студентів технічного факультету не змінюється. Особливістю студентів технічного факультету є те, що всупереч загальній закономірності падіння самооцінки перед іспитами їхня самооцінка «здоров'я» і «розуму» практично не міняється, а самооцінка за шкалами

«вродливий», «успішний» зростає. Суб'єктивна оцінка невротичних проявів юристів у цілому падає, але несподівано зростає в кінці гострого періоду, що не характерно для студентів технічного факультету. У гострий період ускладненої ситуації є різниця між юристами і інженерами у психологічній автобіографії. На початку гострого періоду продуктивніші інженери технічного факультету (указують більшу кількість подій і їх вагу, більшу кількість і вагу радісних подій), а юристи більш песимістичні (зазначають більшу кількість і вагу сумних подій). В кінці гострого періоду продуктивніші й оптимістичніші студенти юридичного факультету.

Висновки. Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях пов'язана зі спеціальністю, яку вони здобувають. Студенти технічного факультету відрізняються вищими значеннями таких показників, як «відкритість», «самовпевненість», «самокерування», «відображене самоствалення», «самоприв'язаність», «внутрішня конфліктність», «самоприйняття» на різних етапах розвитку ускладненої ситуації, причому показник «самозвинувачення» вищий на всіх етапах ускладненої ситуації, окрім досесійного етапу. Саме ці студенти вважають себе більш «щасливими», «здоровими» і «красивими», більш «успішні» та «впевнені» в собі на більшості етапів ускладненої ситуації; мають більшу кількість сімейних ідентифікацій. Рівень суб'єктивної оцінки невротичних проявів у них значно нижчий порівняно зі студентами юридичного факультету.

Подальший напрямок дослідження полягає у вивченні індивідуальних особливостей динаміки Я-концепції в ускладнених ситуаціях, визначенні типологічних профілів Я-концепції студентів.

Список літератури

1. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Анцыферова Людмила Ивановна. – М.:Изд-во «Институт психологии РАН», издание 2-е, испр. и доп., 2006. – 512 с. (Достижения в психологии).
2. Малкина-Пых И.Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2008. – 928 с. – (Новейший справочник психолога).
3. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Соколова Елена Теодоровна. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 215 с.
4. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М., 1983. – 286 с.
5. Трубицына Л.В. Процесс травмы / Трубицына Людмила Валентиновна. - М.: Смысл; ЧеРо, 2005. -218 с.
6. Ялом И. Теория и практика групповой психотерапии / Ялом Ирвин. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 640 с. – (Серия «Золотой фонд психотерапии»).